

UMAZANE ULICE, NEZRELO SADJE IN KUŽNI HLAPI:
KAJ IMAJO SKUPNEGA POLICIJA, ZDRAVJE
IN ZDRAVSTVENA POLICIJA?

Urška ŽELEZNIK

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper,
SI-6000 Koper, Garibaldijska 1
e-mail: urska.zeleznik@zrs.upr.si

IZVLEČEK

V prispevku je v grobih potezah predstavljen koncept zdravstvene policije kot vede, politične kampanje oziroma skupka načel in medicinskih znanj za ohranjanje varnosti in zdravja, ter tudi njegove povezave s policijskimi in drugimi nadzornimi organi in njihovim praktičnim izvajanjem zdravstvenopolicijskih načel. Posebna pozornost je posvečena tudi uresničevanju teh načel (in vlogi policije) v času epidemij kolere v 19. stoletju, ko je bilo zaradi neposredne ogroženosti zdravja discipliniranje družbenega kaosa še nadrobnejše urejeno. Pod drobnogled so postavljeni tudi nekateri policijski pravilniki oziroma napotki za mestne in zdravstvene straže v Kopru in Trstu, skozi katere se izrisuje podoba nadzora nad človeškimi telesi, (urbanim) prostorom, bivanjskimi razmerami ter dejavniki, ki ogrožajo družbo oziroma človeško zdravje in varnost.

Ključne besede: policija, varnost, nadzor, zdravje, higiena, javni red, Koper, Trst, 18. in 19. stoletje, kolera

STRADE SPORCHE, FRUTTA NON MATURA, PESTILENTI ESALAZIONI:
COSA HANNO IN COMUNE LA POLIZIA,
LA SALUTE E LA POLIZIA SANITARIA

SINTESI

L'articolo affronta a grandi linee l'idea stessa di polizia sanitaria come disciplina, campagna politica ovvero l'insieme di principi e conoscenze mediche atte a conservare la sicurezza e la salute, nonché il suo legame con la polizia e gli altri organi di controllo e l'applicazione pratica dei precetti poliziesco – sanitari. Particolare attenzione è dedicata all'attuazione di questi principi (e il ruolo della polizia)

durante l'epidemia di colera nel XIX secolo quando, a causa della minaccia diretta alla salute della popolazione, gli interventi per disciplinare il caos sociale sono veramente minuziosi. Vengono studiati nel dettaglio anche alcuni regolamenti della polizia, come le istruzioni per la guardia medica di Capodistria e Trieste, attraverso cui sono disciplinati i controlli sul corpo umano, sul territorio (urbano), sulle condizioni di vita e sui fattori che minacciano la società, ossia la salute dell'uomo e la sua sicurezza.

Parole chiave: polizia, sicurezza, controllo, salute, igiene, ordine pubblico, Capodistria, Trieste, XVIII e XIX secolo, colera

ALI JE BILA 'ZDRAVSTVENA POLICIJA' SPLOH POLICIJA?

Nekaj besed o konceptu

Med celim nizom 'policij', ki jih je mogoče srečati v 18. in 19. stoletju, ima svoje posebno mesto tudi t.i. medicinska (zdravstvena) policija. Vendar pa je že na samem začetku razprave potrebno poudariti, da tega historičnega pojma nikakor ni mogoče razumeti v zoženem sodobnem pomenu, ki aludira bolj na sanitarno-policijske službe in zdravstvene straže v smislu organov za izvajanje policijske prakse. J. H. Baron je denimo eden tistih, ki opozarjajo, da je bil termin *Medicinische Polizei* neizbežno, vendar zavajajoče, dobesedno preveden v 'medical police' (medicinsko/zdravstveno¹ policijo), kar pred oči »prikliče zlovešči svet zdravnikov, ki delujejo kot policaji, in/ali uniformirane policaje, ki delujejo kot zdravstveni inšpektorji«, seveda pa ta termin izvorno ni pomenil nič drugega, kot 'upravljanje' z javnim zdravjem (Baron, 2006, 709). Zdravstvena policija, izvirajoča iz te sintagme, je vzniknila v točno določenem geografskem, političnem, družbenem in gospodarskem kontekstu. Čeprav so se zgodovinarji, ki so preučevali policijo nasploh, kakor je v 70. letih ugotavljal R. D. Storch, v veliki meri osredotočali predvsem na njeno vlogo pri zatiranju kriminala, nereda ter ljudskih političnih gibanj, ali pa jo opazovali z vidika družbenega upravljanja,² ima

1 V slovenščini se navadno, tudi v sočasnih virih, prevaja kot 'zdravstvena policija', kar je sicer tudi ustrežnejše poimenovanje, kot 'medicinska', saj gre za širše, na zdravje vezane pristojnosti in ne zgolj za delovanje oblasti pod okriljem medicine kot institucije.

2 Že v poznih 60. letih so se razprave o policiji v največji meri osredotočale na pravne tematike, red in nemire oziroma na administrativno in politično stran policijskega delovanja, vendar pa ga je, kakor opozarja denimo R. Lane, mogoče opazovati tudi skozi številne druge vidike, na primer družbenega, statističnega, komparativnega. V zadnjih desetletjih so tudi na tem področju vsesplošno prisotni trendi sodelovanja zgodovinarjev z drugimi družboslovno-humanističnimi vedami, čeprav slednje ne nudijo vselej zadostnih odgovorov. V ospredju so tudi različni aspekti družbenega nadzora ter bolj kulturne (in ne toliko neposredno ekonomske) dimenzije razrednih konfliktov (gl. Lane, 1992).

policija v 19. stoletju veliko širšo vlogo, saj deluje na več ravneh mestne discipline (Storch, 1976, 481).

Pravzaprav ta široki koncept pokriva precej več, kot je videti na prvi pogled. Izhajati je mogoče že iz trditve, ki jo je v svojem prispevku izpostavil ameriški sociolog in zgodovinar P. E. Carroll, in sicer, da je potrebno ločevati med policijo kot idejo na eni in policijo kot prakso na drugi strani. Še pomembnejše pa se je zavedati, da si je policija zlasti v tistem času lastila veliko domen, ki so se v kar najširšem smislu nanašale na zaščito prebivalstva. Čeprav ima policija tudi v sodobnem slovenskem jeziku precej drugačne konotacije, se je v 18. in tudi 19. stoletju bolj približevala funkciji,³ ki je nakazana že v samem etimološkem izvoru te besede (gr. *polis* in *politeia*) oziroma tistemu, čemur se v angleškem jeziku pravi 'policy' (politika v smislu ukrepov) oziroma 'polity' (oblika vladanja).⁴ Že preminuli ameriški politolog nemškega rodu A. J. Heidenheimer, ki se je v eni od svojih razprav ukvarjal s terminološko primerjavo med pojmi (in koncepti) 'Policey', 'Politik' oziroma 'police', 'policy', 'polity', 'Politik', se je denimo strinjal z nemškim zgodovinarjem R. Koselleckom, da gre za koncepte, ki so se tako radikalno spremenili, da je njihov sodobni pomen – kljub enakemu poimenovanju – komaj primerljiv s historičnim in ga je zato mogoče ponovno obuditi le skozi historiografske postopke (Koselleck v: Heidenheimer, 1986, 20; prim. Emsley, 2003, 5).

Pri zdravstveni policiji je šlo torej bolj za širok spekter 'politik', (tudi) z javno-zdravstvenega upravljanja, zato je zdravstvena policija pomenila sistem nadzora in prizadevanje za zaščito človekovega zdravja, ki pa ni bil značilen le za avtoritativne državne ureditve, temveč tudi (in celo še v večji meri) za bolj demokratično urejene države (Brunton, 2004, 193 in 398). Izraz 'medicinska policija', s katerim je označeval prizadevanja države na področju javnega zdravstvenega varstva, je sicer leta 1764 uvedel Wolfgang Thomas Rau⁵ (1721–1772) (gl. npr. Borisov, 2009, 393), vendar so se termini za poimenovanje teh istih prizadevanj pozneje večkrat zamenjali. Zaradi tesne povezanosti pojmov, ki so si sledili v historičnem zaporedju, a so označevali bolj ali manj isto zadevo, je, kakor poudarja Carroll, nesmiselno ločevati zdravstveno policijo od mreže javnega zdravja: »When the history of health and

3 O tem, da gre za policijo kot skrb za red, varnost in blagostanje ljudi oziroma za vrsto državne oblasti in (še) ne poseben državni organ, gl. tudi Vilfan, 1961, 304–305.

4 Drugi zgoraj navedeni izraz v svojem članku predlaga denimo C. C. Barnard, ko pravi: »I used 'Medical Polity' as a rendering of the German 'medizinische Polizey' in preference to the more usual 'Medical Police', because this to modern ears is too suggestive of a constabulary force« (Barnard, 1957, 226). Kljub temu je v mednarodni historiografski terminologiji kot prevod za nemški 'medizinische Polizey' najpogosteje uporabljen prav izraz (medicinska/zdravstvena) policija (*medical police, polizia medica* ...), zato bo temu sledil tudi pričujoči članek.

5 Njegovo (na tem mestu relevantno) delo je nosilo naslov *Gedanken von dem Nutzen und der Nothwendigkeit einer medicinischen Policeyordnung in einem Staat*.

safety – *public health* – and the history of safety and security – *police* – are treated separately, each becomes difficult to square with the empirical record.« (Carroll, 2002, 493). Ali povedano preprostejše, 'zdravstveno policijo' je mogoče najti tudi tam, kjer se ta pojem skriva pod drugimi izrazi. Zato je zgodovina zdravstvene policije izredno široka in v njenem dometu je nepreštevno veliko praks, delovanj in regulacij za nadziranje in propagiranje zdravja.

V germanskem svetu je razsvetljenski⁶ koncept zdravstvene policije po splošno razširjenem prepričanju (gl. npr. Borisov, 2009; Brunton, 2004; Bynum, 1998 idr.) svoje najcelovitejše utelešenje doživel v delu *System einer vollständigen medicinischen Polizey* (v 9 delih je izhajalo med leti 1779 in 1827) Johanna Petra Franka (1745–1821), ki je zajel praktično vse aspekte človeškega življenja, seveda v navezavi na bolezni, zlasti epidemične (te so bile razumljene kot splet mnogih okoljskih in družbenih dejavnikov, ki ogrožajo družbo). Frankova osrednja trditev je bila, da razvoja bolezni ne morejo preprečiti posamezni zdravniki oziroma izvajalci medicinske prakse, temveč lahko to stori le država, ki je za zdravje svojih državljanov tudi dolžna poskrbeti preko nadzora javne higienske službe in javnega zdravstvenega sistema (Borisov, 2009, 393–394; prim. npr. Frank, 1813).

Kakor je bilo zapisano na samem robu 18. stoletja, je bila zdravstvena policija pravzaprav *znanost*, ki ni le zelo uporabna in pomembna, temveč naravnost nepogrešljiva in neobhodno potrebna za razvoj in razcvet neke države. Pomožne vede te znanosti (ki se je sicer običajno izražala skozi diskurz moralnih imperativov; Carroll, 2002, 465) so po Metzgerjevem mnenju dobra etika, dietetika, poznavanje fizičnega sveta ter običajev v različnih družbah (*»1. la buona morale, 2. la Dietetica, 3. la cognizione del Mondo fisico, e de' costumi delle differenti Societa'«*) (Metzger, 1800, 28). Koncipiranje zdravstvene policije kot *Polizeiwissenschaft*, torej kot vede, ki je bilo zastavljeno v 18., se je v določeni meri nadaljevalo tudi v naslednjem stoletju. Policija je zajela vladno regulacijo vseh entitet znotraj države, vključno z zemljo, človeškimi telesi, trgovino, industrijo, moralo, zabavo, stavbami, cestami idr.;⁷ objekt policije je postalo 'življenje' v zelo širokem smislu (Carroll, 2002, 472).

V obsežni splošni enciklopediji iz šestdesetih let 19. stoletja (*Nuova enciclopedia popolare italiana ovvero Dizionario generale di scienze, lettere, arti, storia, geografia ecc.*) je policija denimo definirana kot *»institucija, namenjena ohranjanju javnega reda ter varovanju lastnine, svobode in individualne varnosti«*, naštete pa so

6 Foucault je nekje zapisal: *»Razsvetljenstvo' ki je odkrilo svoboščine, je iznašlo tudi discipline«* (Foucault, 2004, 243).

7 Tu so torej zdravstvenopolicijski ukazi glede cest, poti, javnih zbirališč, stranišč, kloak, gnojnih jam, tekočih in stoječih voda, pitne vode, živeža, javnih kopeli, vključena je tudi pomoč bolnikom in porodnicam ter pomoč ob nenadnih smrtnih nevarnostih; skrb za mrtvašnice, pokopališča in mrhovišča idr. (Kocijančič, 2005, 35).

tudi različne vrste te institucije: *politična*, *civilna*, *administrativna*,⁸ *sanitarna* (zdravstvena), *industrijska* in *trgovinska policija* (NEPI, 1864, 50–51). O zdravstveni policiji je tu mogoče izvedeti, da pravzaprav pod okriljem splošnega pojma javne medicine oziroma tega, kar na Nemškem imenujejo *Staatsartzneikunde*, obstoji »tista veja medicinske znanosti, ki uči, kako lahko njena načela služijo dobrobiti in izboljšanju države preko njihovega apliciranja, bodisi na razdeljevanje pravice ali na ohranjanje zdravja državljanov« (NEPI, 1864, 53). En pol te institucije je torej tesno vezan na pravno ali forenzično medicino oziroma medicinsko pravo, medtem ko je srž našega zanimanja na tem mestu drugi pol, torej zdravstvena policija kot »skupek načel in medicinskih znanj, ki služijo predložitvi in uveljavljanju zakonov, ki zadevajo javno zdravje, njen namen pa je ohranjanje življenja in zdravja, saj spodbuja vse tisto, kar k temu prispeva, ter odvrta tisto, kar omenjenemu škodi« (NEPI, 1864, 53).

V navedeni enciklopedični razlagi je zdravstvena policija dodatno razdeljena na pet delov; prvi vključuje »vse, kar zadeva razmnoževanje in ohranjanje (človeške) vrste« (npr. zakoni za ohranjanje le-te, celo 'primerno' vzgajanje deklet ipd.); v drugi so zajeti »nauki, ki težijo k ohranjanju človeškega zdravja nasploh« (npr. tisti, ki zadevajo ozračje, mestni prostor, čistočo nasploh, oblačila, javne kopeli, živila, zmernost/vzdržnost, spanje, čustvena stanja, skratka vse, kar srečamo že v antično-srednjeveški dietetiki, ter tudi javno zaščito, zdravstveno nego, šarlatanstvo, bolnišnice, epidemične in nalezljive bolezni, karantene, smrti in pokope, industrijo in zavode z nezdravimi pogoji, ter osnove higijene za različne družbene sloje). Tretja zajema »sredstva za urjenje in zaljšanje uma« (obdelovanje uma, izgrajevanje mladosti in snovanja načina, kako jo uravnavati, da ne bi škodovala, vzgoja oziroma izobraževanje ...); četrta govori o tem, kar zadeva »upravljanje z duševnimi nagnjenji« ('gojenje duše', duševne strasti in načini, kako jih krotiti, da lahko služijo družbeni dobrobiti); v zadnjo pa sodijo »sredstva, namenjena spodbujanju javnega dobrega in zaviranju javnih nesreč« (zasluge posameznikov, njihovo nagrajevanje in učinek nagrad ali kazni na javno zdravje) (NEPI, 1864, 53–54). Vse to je torej sestavljalo razumevanje zdravstvene policije v 19. stoletju.

Historiografsko pisanje o zdravstveni policiji

Izvorom zdravstvene policije oziroma zametkom njenih načel je, kakor beremo v enciklopediji, mogoče slediti zelo daleč v preteklost, saj naj bi bila le-ta 'stara vsaj toliko kot civilizacije', ki so med elemente blaginje seveda štele tudi javno zdravje

8 Če politična policija stremi k varovanju javnega reda, civilna k zagotavljanju zasebne varnosti, pa je naloga administrativne poskrbeti za to, da uspešno funkcionirata oskrba prebivalstva in odstranjevanje vseh dejavnikov, ki lahko ogrozijo javno zdravje (NEPI, 1864, 53).

(gl. NEPI, 1864, 53). Institucije občinske policije v takšni ali drugačni obliki so bile sicer splošno razširjen pojav že skozi velik del zgodovine⁹ (v njihovi domeni je bila med drugim tudi skrb za kakovost okolja, živil, zdravil, varno pokopavanje, institucionalizirani odzivi na kužne bolezni, institucije za podporo revežem, pogosto so regulirale tudi zdravstveno nego ...); vendar pa je bilo že omenjeno Frankovo delo iz 18. stoletja po mnenju mnogih vendarle ključen mejnik v zgodovini zdravstvene policije, saj je predlagalo, in to je bila novost, naj bodo te domene centralizirane pod enotnim *medicinskim* upravitelstvom (Hamlin, 2008, 66).

Mnogi zgodovinarji med okoliščinami za 'rojstvo' te vrste zdravstvene policije omenjajo zlasti odnos med idejo policije in merkantilizmom oziroma kamentalizmom. Zlasti ideja o številčnem in *zdravem* prebivalstvu kot temelju močne države¹⁰ je bila namreč neločljivo povezana prav z obema naukoma oziroma gospodarskima politikama (gl. Carroll, 2002, 472; prim. Elden, 2003, 248 idr.). Cilj te policije je bil v prvi vrsti ugodna rast prebivalstva, zato je bilo pomembno, da država v imenu javne varnosti in zaščite regulira izvajanje medicine (Hamlin, 2008, 63). Prebivalstvo je tako, od razsvetljenstva naprej, vse bolj (p)ostajalo osrednji objekt oblasti (na to med drugim kaže tudi sam razvoj in razcvet prebivalstvene statistike tekom 19. stoletja; prebivalstvo ne nazadnje postane politični in ekonomski problem). Policija pa se v smislu »menedžmenta družbenega 'telesa'« ne nanaša zgolj na družbo oziroma prebivalstvo kot *celoto*, temveč tudi na dejanska materialna telesa *posameznikov* in na materialne pogoje njihovih življenj. Pogoji njihovega obstoja, preživetja in dobrobiti so seveda nadzorljivi, vendar pa je to mogoče doseči le preko nadzora populacije kot celote, ugotavlja Elden (2003, 248). Ena od sprememb, ki so se zgodile med letoma 1720 in 1800, je bil pojav serije intervencij, ki so se ukvarjale z načini življenja, hrano, bivališčem, okoljem, skratka nadzorom družbe v imenu javnega zdravja (javna higiena v smislu politično-znanstvenega nadzora nad okoljem). Medicina, ki je prisiljena nadzirati urbani prostor nasploh (mesto se tako prelevi v medikaliziran objekt), postane ključni element za vzdrževanje in razvoj kolektivnega življenja, za družbo (gl. Elden, 2003, 245).¹¹

9 O zgodovini zdravstvene policije v Istri, ki sega že vsaj v antiko, gl. zlasti Schiavuzzi, 1894.

10 »Uno stato di qualsiasi genere non puo' sussistere senza Polizia. / Dessa e' la base, su cui e' appoggiata l'interna prosperita', e conservazione dell'armonia sociale, della sicurezza generale, e del buon ordine.« (Metzger, 1800, 25).

11 Objekti, v katere se je usmerjala zdravstvena policija, je Carroll v splošnem razdelil takole: 1) skupnost (ter skupine znotraj nje; ženske, delavci, še toliko bolj pa reveži, prostitutke ipd.), 2) nadloge, 'motnje' (kar ogroža zdravje in varnost javnosti v zelo širokem smislu) 3) fizično okolje, 4) vse, kar telesa zaužijejo (zdravost hrane, vode, zdravila in ponaredki le-teh ...), 5) nevarne snovi (eksplozivi, strupi, tudi promet in gradbišča ...), 6) poklicna tveganja, 7) izvajalci medicinske prakse (zdravniki, lekarnarji, mazači) (Carroll, 2002, 465).

Nocija (centralizirane) policije, namenjene urbanemu nadziranju, je tudi pri Michelu Foucaultu, ki si med drugim izposodi Benthamov koncept panoptikona,¹² rabljena v širšem smislu – ne le kot uniformirana sila za preprečevanje in detektiranje kriminala, temveč kot takšna, ki bdi nad predpisi za gladko delovanje družbe v splošnejšem smislu (gl. Elden, 2003, 247). Policijski aparat je po Foucaultovih besedah »aparatus, ki mora zajeti vse družbeno telo, ne pa zgolj njegovih skrajnih meja, kar jih doseže, in sicer tako, da se ukvarja z najmanjšimi podrobnostmi. Policijska oblast mora zajeti 'vse'; kljub temu pa to 'vse' nikakor ni celota države ali kraljestva kot vidnega ali nevidnega monarhovega telesa; je prah dogodkov, dejanj, obnašanj, mnenj – 'vse, kar se dogaja'« (Foucault, 2004, 234). Sama ideja policije se je, kakor opozarjajo nekateri zgodovinarji, najizraziteje centriralna pravzaprav okrog izvajanja vladne moči preiskovanja, regulacije in izvrševanja v službi 'zaščite'; *varnost, zdravje* in *zaščita* naj bi zato bili temeljni, z njo povezani pojmi. Carroll je to najlepše povzel z naslednjimi besedami: »Police remained central to public health because health and safety continued to figure in the more general idea of *security*. It is thus security and not crime that best captures in a single word the purpose of the institution of police« (Carroll, 2002, 493). Lahko bi se torej pridružili trditvi, da je prav zaščita ostajala temeljna rdeča nit čisto vsakega policijskega (vsekakor tudi zdravstvenopolicijskega) delovanja, to pa policijo tudi vidno odmakne od ozke etikete izvrševalcev detektiranja in zatiranja deviantnežev.

V petdesetih letih 20. stoletja je George Rosen, ameriški zgodovinar medicine (sicer aktiven tudi v javnem zdravstvu), pisal o 'usodi koncepta zdravstvene policije' (gl. Rosen, 1957 in 2008). Članek je bil pred dvema letoma ponatisnjen in je ob ponovni izdaji vzdramil par kritičnih komentarjev (gl. Hamlin, 2008; Knipper, 2008), ki so nanj gledali z nekaj (historične) distance; je pa že sama objava namigovala na (ponovno) relevantnost tega segmenta zgodovine medicine. Rosen je poudaril, da je koncept zdravstvene policije (mišljen je izid Frankovega monumentalnega dela v Nemčiji) kot nekakšna 'ideološka superstruktura', znotraj katere je bilo javno zdravje v funkciji države, seveda vzniknil v nekem določenem političnem, ekonomskem in družbenem sistemu. Nemško (v nasprotju z Veliko Britanijo in Zahodno Evropo ...) ¹³ politično, gospodarsko in družbeno življenje je bilo v mnogih pogledih ozko, konservativno in partikularistično; velik pečat sta pustila absolutizem in merkantilizem.

V začetku 19. stoletja so pisci še sledili smernicam, ki jih je zastavil Frank, od srede stoletja naprej pa naj bi koncept zdravstvene policije v veliki meri postal nekakšna 'sterilna formula'; ko se je Nemčija začela soočati z zdravstvenimi težavami,

12 V mislih ima predvsem »nenehen, izčrpen, povsod pričujoči nadzor«; na tisoče oči, nameščenih povsod, ter vselej čuječo pozornost komisarjev, inšpektorjev in s strani oblasti nameščenih opazovalcev (Foucault, 2004, 234).

13 Avstrija je nemškemu zgledu sledila leta 1750, ko je Marija Terezija privzela sistem, v katerem je bilo javno zdravje del upravljanja njenega ljudstva in 'orožja' države (Baron, 2006, 709).

značilnimi za industrijsko dobo, je bilo namreč mogoče sprevideti, da bo potrebno postopati drugače (Rosen, 2008, 47–48). V italijanskih deželah, kot tudi v Nemčiji, naj bi se pojem zdravstvena policija (ta tedaj pravzaprav ni pomenila nič drugega kot praktično aplikacijo spoznanj novorazvijajoče se vede, imenovane higiena) obdržal skozi vse 19. stoletje, saj je na to temo še leta 1890 Giuseppe Ziino objavil priročnik, namenjen zdravstvenim uradnikom (Rosen, 2008, 56). Po Rosenovih besedah naj bi se šele v zadnji četrtini 19. stoletja idiom zdravstvene policije postopno začel umikati oznakam, kakršni sta javno zdravje ali higiena (Rosen, 2008, 57), čeprav nekateri odmik od termina zdravstvena policija zaznavajo že v prvi polovici 19. stoletja, ko naj bi vzbrstele tudi številne nove oznake (državna medicina, politična medicina, javna higiena, javno zdravstvo, skratka besedne zveze, ki jih je mogoče najti v sočasnem širokem spektru literature na temo medicine in zdravja) (Carroll, 2002, 480).

Kar je 'uničilo' zdravstveno policijo, meni Rosenov kritik Hamlin, je bil liberalizem (tako v smislu politične teorije kot tudi gospodarske prakse) – ta je bil na Nemškem sicer nekoliko zapoznel, policija pa je v novem kontekstu predstavljala nadvse 'neliberalen' in zato nezaželen pojem (Hamlin, 2008, 64–65). Avtor si na to temo zastavlja tudi nekaj ključnih historiografskih vprašanj, s katerimi skuša zajeti problematiko preoblikovanja koncepta zgodovinske policije in policije nasploh. Med njimi je tudi vprašanje, ali je šel v 19. stoletju 'iz mode' zgolj sam termin 'zdravstvena policija', ali se je tedaj v resnici nekaj korenito spremenilo? Razmišlja, da v času po Malthusu pronatalizem ni bil več samoumeven; rast prebivalstva je morala biti sedaj v naravnem razmerju s širitvijo povpraševanja po delu in prehranbno oskrbo. Ob enem se je z liberalizmom krepila nocija individualnega zdravja, kar je razvidno tudi iz množenja priročnikov za (osebno) higieno, ki so vse bolj nadomeščali nacionalno koordinirane politike državne medicine. Sprašuje pa se tudi, kakšen je bil odnos med konceptoma *Polizei* in *Camerawissenschaft* ter koncepti policije 19. stoletja; prvi dve praktični znanosti sta se ukvarjali zlasti s povečevanjem državnega bogastva in domnevali, da bo imelo to za posledico rast prebivalstva; kameralizem je sicer poudarek usmerjal na trgovino, policija pa na notranji red. Do začetka 19. stoletja so nastopile spremembe: država in družba nista bili več ekvivalentni. Policija se je odtrgala od poudarjanja blaginje in sreče; potrebna je bila za urgiranje, ko se je 'mašinerija' sesula, vendar pa ni več delovala v smislu politike (Hamlin, 2008, 67–68).

POLICIJA KOT ORGAN IN VARUH ZDRAVSTVENOPOLICIJSKIH NAČEL

Primeri iz koprskih policijskih redov 19. stoletja

Če je bilo do te točke govora o zdravstveni policiji kot upravljanju z javnim zdravjem, velja sedaj nekaj vrstic, ki jih je sicer mogoče oblikovati večinoma na podlagi drobcev in paberkov iz istrskega zgodovinskega gradiva, posvetiti tudi

praktičnim izvajalcem zdravstvene policije oziroma policiji v smislu organa, katerega skrb je bila v 19. stoletju tudi javna varnost in zdravje, ter ostalim nosilcem praks v okviru te kampanje. Ti dve realnosti se sicer nikakor nista izključevali. Policijski uradnik, je že na prelomu iz 17. v 18. stoletje denimo menil Johann Daniel Metzger (1800, 83), mora biti namreč za izpolnjevanje svojih dolžnosti nujno opremljen tudi z znanjem zdravstvene policije. Tudi v istrskem prostoru, kakor bo razvidno iz podrobnejše podanega primera v nadaljevanju, so v policijsko domeno in dolžnosti vsaj deloma sodile tudi z zdravjem povezane zadeve.

Policijski organi, ki so v 19. stoletju delovali v Primorju, so sicer sodili pod okrilje policijske direkcije v Trstu. Te direkcije so bile po dunajskem vzoru ustanovljene že leta 1782 v glavnih mestih oziroma sedežih deželnih oblasti (gl. Žontar, 1988; že leta 1749 pa je na Dunaju delovala t.i. Policijska komisija; gl. Klasinc Škofljanec, 2002; prim. Klasinc Škofljanec ter Čeč in Kalc v pričujoči številki). Kljub temu, da se je merkantilistično naravnano konceptualiziranje policije iz 18. stoletja v 19. stoletju nekoliko spremenilo,¹⁴ je tudi v 'stoletju higijene' ključen ostajal koncept varnosti – budno oko nadzora (seveda pod okriljem političnih avtoritet) je bdelo predvsem nad urbanim prostorom.

V Kopru je bil denimo sredi 19. stoletja policijski nadzor natančno formalno urejen, v njegovem delovanju pa lahko izluščimo tudi težnjo po izvrševanju zdravstvenopolicijskih načel. Koprške občinske straže, imenovane tudi mestna/občinska policija ali straže občinske policije (*Guardie municipali*,¹⁵ *Polizia urbana/municipale*, *Guardie di Polizia comunale*), so imele – po predlogu za nov pravilnik, ki so ga oblikovali leta 1855 (ter tudi po policijskih redih iz 1846 in 1850) sodeč – nenehno polne roke dela. Iz teh virov je namreč razvidno, kaj vse je 'skrb za varnost in blagostanje' prebivalcev mesta vključevala.

Ključni objekti – tudi sanitarnega – nadzora so bila v prvi vrsti živila, med njimi zlasti meso, ribe, sadje in gobe, ter vse, kar je sodilo pod trgovsko izmenjavo le-teh (trgovine, javne tehtnice ipd.). Obenem naj bi policijske straže bdele tudi nad mestno snago; stražnikom so veliko skrbi najbrž povzročali tudi kupi nesnage in zamašeni kanali. Gnojišča na ulicah in trgih v mestu sicer niso bila dovoljena (kazen za nepoštevanje tega predpisa je znašala od 1 do 5 forintov), prepovedano pa je bilo tudi divje odlaganje kamenja in odpadnega gradbenega materiala. Policijski red je določal tudi urejenost odtokov vode iz hiš na ulice (*scaffè*, *scollatoj*), tako podnevi kot tudi ponoči pa je bilo prepovedano odmetavanje odpadne vode in umazanije skozi vrata

14 Ameriški zgodovinar E. H. Monkkonen navaja štiri ključne poteze (ameriške) policije, ki se izrišejo v 19. stoletju: 1) nova policija je hierarhično strukturirana; 2) funkcionalna diferenciacija jo umešča pod izvršilno, ne pa pod sodno vejo; 3) uniforma naredi policaje vidne in tako dostopne vsem; 4) od policije se pričakuje, da je aktivna (patruljiranje, redno plačilo ...) (Monkkonen, 1992, 551).

15 Pavle Čelik, ki se ukvarja z zgodovino orožništva na Slovenskem, za te mestne straže uporablja izraz 'občinski redarji' (Čelik, 2005).

ali okna (kršiteljem je grozila globa v višini 5 f.) (Regolamento 1846 in 1850).¹⁶ Glede na številne ovadbe zaradi kršenja tega (zdravstvenopolicijskega) predpisa je mogoče sklepati, da so bile le-te tudi v istrskih mestih¹⁷ zelo pogoste. Nekaj takšnih primerov srečamo na primer konec leta 1854 v piranskih četrtih sv. Roka in sv. Margarete, kjer so policijskega paznika Giovannija Plossija zmotili tri ženske, ki so na javno ulico, tudi skozi okno, zlile vsaka svoj čeber umazane vode, ter en moški, ki je – prav tako na ulico – odvrigel pol brente oljnate usedline (*morchia d'olive*) (PAK, 5; Piran, 30. december 1854). Tudi desetletja pozneje so bile higienske razmere v mestih, tudi na račun malomarnih prebivalcev, naravnost neznosne. Pri ogledu dvorišč in hlevov so denimo še leta 1873 pri Pirančanu Antoniu Radivu v kleti našli pravo gnojnico, iz katere se je širil »kužni vonj«, saj so vanjo potovali človeški izločki iz bližnjih hiš (PAK, 7). Pa tudi marsikatera Pirančanka je z veseljem ovadila kakšno svojo sosedo, ki da nemarno onesnažuje mesto; na seznamu policijskih prekrškov so bili predvsem odmetavanje nesnage v mandrač ali ostankov rib na ulice, praznjenje nočnih posod ipd. Mnoge ženske so zaradi številnih opreznih sosedskih oči in nevarnosti someščanskih pritožb zato rajši po mestu potihoma nosile vedra umazanije, ki so jo nato nekam skrivaj odvrigle (gl. npr. PAK 7; prim. tudi Terčon, 1993, 250).

V Kopru prav gotovo ni bilo prav nič drugače. Tu naj bi praviloma vsak prebivalec mesta ob sobotah pometel košček ceste pred svojo hišo (kazen za neupoštevanje tega predpisa je znašala od 1 do 3 f.). V poletnem času so morali stražniki nadzirati tudi, ali so pred vsako trgovino v mestu nameščene posode z vodo za pse (Progetto, 1855; Regolamentoo 1846 in 1850), kar je bil eden od tedaj veljavnih preventivnih ukrepov proti steklini, za katero so bili tedaj prepričani, da ji botrujeta predvsem izpostavljenost vročini in pomanjkanje vode (gl. npr. 'Decreto del Ministero dell'interno del 26 Maggio 1854 sul modo d'impedire lo sviluppo della rabbia negli animali e della idrofobia negli uomini': PAK, 1, a.e. 2213).

Med policijskimi predpisi, ki so urejali splošno varnost prebivalcev (vodilo policijskega reda je bila namreč prav skrb za varnost oseb in njihove lastnine), je bila prepoved na tista okna, ki gledajo na javne ulice, postavljati reči na takšen način, da bi lahko padle z njih. Kaznovan pa naj bi bil tudi vsakdo, ki bi povzročal nevarnost zanetenja požara, na primer z rezanjem ali mlatenjem slame, česanjem prediva (konoplje ali lanu) ali kakšnim podobnim opravilom ponoči pri odprti svetilki; enako je veljalo za sušenje krme pri kaminih ali pečeh (Regolamento, 1846 in 1850).

To pa še zdaleč niso bile vse zadolžitve mestnih straž,¹⁸ ki so morale preprečevati

16 Za motivacijo jim gre tretjina od dodeljene globe (Regolamento, 1846).

17 Seveda je bilo tako tudi drugje; za podobne kršitve in higienskih razmerah v Ljubljani (gl. zlasti Studen, 1995).

18 Lane meni, da so mnoge (tudi na novo porajajoče se) funkcije, ki niso imele mesta drugje v mestni administraciji, padle na ramena policije (Lane, 1992, 9).

in odvracati tudi namerno povzročanje škode na javnih in zasebnih stavbah, ter celo na drevesih v mestnih drevoredih. Pregledovati so morale tudi nočno razsvetljavo mesta in biti pozorne na to, ali so vse svetilke po mestu prižgane, ter ali so dobro očiščene in vzdrževane ipd. V njihovi domeni so bile tudi kršitve moralne narave; zlasti pomembno je bilo tu preprečevanje nemirov, preprirov, pretepev (*risse, baruffe, tumulti*) in prevelikega hrupa in trušča na javnih prostorih (zlasti v nočnem času), hkrati pa so morale poskrbeti, da so bile v času nedeljskega izvajanja cerkvenih obredov zaprte vse trgovine in gostilne, ter ohranjati red in mirnost ob vseh religioznih slovesnostih, tudi če so te potekale zunaj cerkve (Progetto, 1855; podobna pravila so veljala tudi v Trstu; gl. Mazzoli, 2004, 37). Vse gostilne, krčme in gostišča oziroma lokali, kjer se je prodajalo vino, so se morali zapirati ob določenih urah.¹⁹ Za te lokale (kakor tudi za trgovine vseh vrst) je veljalo, da morajo biti zaprti ob nedeljah in praznikih, dokler je trajal mašni obred.²⁰ V tem času je bila prepovedana tudi prodaja na stojnicah. Zaprtje je veljalo tudi za praznične dneve, kakršni so velika noč, praznik sv. Rešnjega telesa, božič (Regolamento, 1850), pa tudi binkošti, Marijino oznanjenje in rojstvo ter vsi sveti (Regolamento, 1846). Nasprotno pa so bile trgovine in gostišča ob sejmu sv. Uršule, lesnem sejmu sv. Mateja, ob prazniku mestnega zavetnika sv. Nazarija ter ob odkrivanju Kristusa pri sv. Bassu zaradi tujcev, ki so prihajali v velikih množicah, lahko odprti (Regolamento, 1850).

Policiji je bilo dovoljeno intervenirati tudi na javnih plesih in prireditvah, kjer je bila njihova vloga seveda povezana z vzdrževanjem javnega reda, prav gotovo pa so igrali tudi vlogo moralnih varuhov. Še bolj zanimiva pa je bila moralno-vzgojna vloga policijskih stražnikov v tem, da so nadzirali obiskovanje nedeljske šole²¹ (v ta namen so pregledovali ulice in iskali morebitne 'nemarne' šolarje, ki so jih navadno zasačili pri potepanju ali igri²²). Mestni stražniki so nadzorovali tudi upoštevanje prepovedi prečkanja vozov (tako ročnih, kot tudi tistih z volovsko ali konjsko vprego) čez mestne pločnike (Progetto, 1855), ter skrbeli, da prometa niso motile

19 Med 1. novembrom in koncem aprila ob 10^h zvečer (kavarne ob 11^h), med 1. majem in koncem oktobra pa ob 11^h (to je določal Regolamentoo, 1850, medtem ko je pravilnik štiri leta pred tem za prvo polletje veleval zapiranje gostišč ob 9^h (kavarn ob 10^h), za drugo pa ob 10^h (in kavarn ob 11^h) (Regolamento, 1846).

20 To je pomenilo med 10. in 12. uro zjutraj ter v času od večernega (popoldanskega) zvonjenja do konca maše (Regolamento, 1850) oziroma od 9^h do 12^h in od 14^h do konca cerkvenega obreda (1846).

21 Da je bilo redno obiskovanje pouka, kjer so se otroci učili predvsem brati, pisati in računati, problematično, kaže tudi dokumentacija s seznamami težavnih šolarjev, predvsem iz nižjih slojev, ki je bila v zgodnjih šestdesetih letih 19. stoletja poslana na občinski urad (gl. PAK, 2, a.e. 382 in 525).

22 Med igrami se omenjajo »I giuochi delle Ba[o]ccie« (balinanje), »del Pandolo« (pandolo) ter »della Cocca di Carte«, torej igre »nevarne za osebno varnost« (1855); pa tudi »dei Zonni« (Regolamento, 1846), medtem ko sta v Trstu straže najbolj zaposlovala »giuoco d'azzardo e di borelle« (igre na srečo in balinanje) ter metanje kamnov (gl. Mazzoli, 2004, 23). Igranje otrok na koprskih ulicah je bilo sicer prepovedano tudi med 10. in 12. uro, saj je bil to čas nedeljske maše.

ovire (tako podnevi kot tudi ponoči na cestah ni smelo biti sodov, vinskih kadi, vozov, kočij ter gradbenega materiala ...). Prepovedano je bilo tudi sušenje perila na vrveh, predvsem na voznih cestah, kjer bi to vozilom onemogočalo prehod, policijske straže pa so budno oprezale tudi za vsakim, ki bi po mestu dirjal s konjem (ali kočijo), saj je bilo treba skozi mesto konja voditi peš (Regolamento, 1846 in 1850). Seveda v vsem navedenem ni težko prepoznati načel, ki so nazorno in idealnotipsko zbrana tudi v že večkrat omenjeni enciklopedični razlagi zdravstvene policije.

Koprski policijski red iz sredine 19. stoletja je obenem tudi veleval, da morajo biti gostilničarji in sobodajalci vseh vrst pozorni na vse prihode tujcev, ki pri njih prenočijo – te je bilo namreč obvezno potrebno prijaviti (Regolamento, 1846 in 1850). To pravilo je bilo še zlasti pomembno v času epidemij, ko so tujci kot potencialni prenašalci bolezni za mesto lahko postali nevarni: »Dolžni so torej gostilničarji, nočivničarji in sploh osebe, pri katerih tujci ostajajo, naznaniti prihod tacih tujcev in njih zdravstveno stanje, kakor tudi vsako sumljivo obolenje lokalni policijski oblasti,« je denimo velevalo eno od napotil, izdanih med zadnjo epidemijo kolere v Istri in na Tržaškem (Poduk, 1886).

Beračem iz drugih občin je bil vstop v mesto prepovedan, zato so jih bili stražniki dolžni opozoriti, naj mesto nemudoma zapustijo, ob vnovičnem prihodu pa bi jim grozila aretacija (Progetto, 1855). V času nastanka tega pravilnika so v Kopru uvedli tudi nočne policijske izmene (patrulje), saj so morali biti po trije izbrani stražniki izmenično na stalnem mestu za primer potreb. Nočni obhodi (*ronde*) so pozimi potekali med 10. uro zvečer in 3. uro zjutraj, poleti pa le do 2^h (PAK, 1, a.e. 23; 31. januar 1855). Zelo podobna (zlasti, kar se tiče javnega reda in varnosti, zapovedanega zapiranja trgovin in gostišč, oddaljevanja beračev in potepuhov itd.) so bila tudi pravila v tržaškem policijskem redu iz leta 1849; tista, ki so zadevala 'zdravstveno policijo', so vključevala denimo preverjanje, ali vozovi za odvoz nečistoč iz latrin niso poškodovani, saj bi tako lahko onesnaževali mesto, preprečevanje odmetavanja smeti in nečistoč na ulice, občinske straže pa so morale paziti tudi na to, da vozovi za prevoz premoga ne puščajo nesnage, ter da so vozovi, ki prevažajo meso iz klavnice, pokriti z rjuho, vozniki pa ne umazani od krvi (gl. Mazzoli, 2004, 23). V drugi polovici stoletja so bile pristojnosti tržaških občinskih straž podobne; zadolževale so jih tako za nadzor mer in uteži, sanitarni nadzor nad mesom ter tudi kruhom ter nad odlaganjem smeti (pravilnik iz leta 1870). Straže so morale tudi posredovati v primeru, če so kočijaži uporabljali bič med množico, če je kdo z oken na javne ulice metal nesnago ali umazano vodo, ali če je na oknu otepal preprogo, če se je na trgu prodajalo pokvarjeno meso, ribe, nezrelo sadje, nesveže mleko, slabo pečen kruh ali strupene gobe, pa tudi, če so ljudje na cestah puščali vozove ali živali (gl. Mazzoli, 2004, 43).

*Sl. 1: Predlog za opravo (uniformo) koprskih mestnih straž, 1867 (PAK, 3, a.e. 380).
Fig. 1: Proposed uniform for Koper city constables, 1867 (PAK, 3, a.e. 380).*

Niso pa bili zgolj policijski organi v najožjem pomenu besede odgovorni nosilci in izvrševalci načel zdravstvene policije, temveč je bila to v prvi vrsti naloga medicinskih izvedencev. V prvem avstrijskem zdravstvenem zakonu iz leta 1870, s katerim je vlada dobila vrhovni nadzor nad javnim zdravstvom, so bili »za opravila zdravstvene policije« poverjeni zdravniki, ki so jih morale imeti vse občine (Legge 30. aprile 1870 sulla polizia sanitaria, čl. 1). Kot njim nadrejeni javnozdravstveni organ so se ustanovljale zdravstvene komisije, ki jih je poleg občinskih zdravnikov in drugih članov, ki jih je izvolil občinski odbor, sestavljal tudi uradnik, »ki je zvedenec v opravilih, zadevajočih vzlasti zdravstveno policijo« (Legge 30. aprile 1870 sulla polizia sanitaria, čl. 22).

Zdravstvene komisije²³ so se sestajale predvsem med epidemijami, in so – to je bila celo redna praksa – (poleg župana, zdravnikov, občinskih svetnikov in drugih) vključevale tudi policijske direktorje oziroma komisarje (gl. npr. AST, 2, n. 7945 (1658), 28. junij 1855; tudi n. 7725 (1547); Provedimenti, 1866, 6 idr.; prim. Keber, 2007). Že leto pred tem so se ustanovljali potujoči (preiskovalni) odbori za pregledovanje in nadziranje stanja, leta 1865 pa je sledila ustanovitev centralne zdravstvene komisije za zadeve lokalne zdravstvene policije, ki je bdela nad izvajanjem komisij za živila, mestno čistočo ipd. (Provedimenti, 1866, 5).

Sicer je bila zdravstvena komisija bolj nekakšen nadzorni in 'direkcijski' organ, medtem ko je bilo praktično izvrševanje njenih odločitev med epidemijami prepuščeno zdravstvenim inšpektoratom.²⁴ Ti so bili zadolženi vsak za svojo sekcijo (*sezione*),²⁵ ki so jo morali tudi dobro poznati, zlasti z vidika prebivalstva, ki je v njej živel. Ob obiskovanju bivališč so morali biti inšpektorji pozorni na to, da ta niso pretesna in prenatrana, ukrepati pa so morali tudi, če zaradi vlažnosti in slabega prezračevanja niso nudila zdravega bivanjskega okolja, če so bila kje v sekciji odlagališča, iz katerih so se širili škodljivi hlapi, ali če so njeni prebivalci trpeli preveliko pomanjkanje. V primerih 'nepravilnosti' so bili dolžni obvestiti centralno zdravstveno komisijo ter poskrbeti za odstranitev dejavnikov, ki so pospeševali širjenje bolezni. Nadzorovati so morali tudi prehrabne trgovine, še zlasti mesnice, ter onemogočiti prodajo vsakega sumljivega živila. Prav tako naj bi skrbeli za kakovost pijač, tudi v gostiščih in kavarnah. Inšpektorat je s pomočjo zdravstvenega osebja dnevno izpolnjeval tudi numerična poročila o bolnikih v svoji sekciji (Istruzione Ispettorati, 1849; prim. tudi Regolamentoo sanitario, 1886).

23 Stalne zdravstvene komisije so bile vzpostavljene z letom 1850 (gl. Žontar, 1988, 94).

24 Inšpektorate, ki so bili pod neposrednim nadzorom občine, so običajno sestavljali občinski uradnik, zdravnik fizik posameznega mestnega predela, eden ali več zdravniških namestnikov (odvisno od potreb), potrebno število zdravstvenih straž, eventualno pa tudi zaupniki, ki jih je imenoval magistrat (gl. Regolamentoo sanitario, 1886; prim. gl. Provedimenti, 1866, 69, all. E).

25 Posamezna takšna sekcija je združevala več mestnih četrti; na ta način se je nadzor nad velikim mestom enakomerno razporedil.

Policijski nadzor in prakse med izbruhi epidemij

Eden od ciljev zdravstvene policije, zaradi katerega je ta tudi pogosto stopala v ospredje, je bilo preprečevanje in odvrčanje epidemij oziroma skrb za javno zdravje in zaščito prebivalstva med pojavom množičnih bolezni. Vendar pa ob tem ne gre pozabiti, da so bili pri tej nalogi ključnega pomena tudi policijski organi sami: »A medicine of epidemics could exist only if supplemented by a police,« je to ugotovitev v 'Rojstvu klinike' v jedrnatu misel strnil tudi Foucault (1973, 25).

Ena od nalog policije (kot vede), na katero je opozoril tudi Metzger, je bila torej poskrbeti za odvrčanje nalezljivih bolezni (v mislih je imel na primer kugo, grižo, ter bolezni, »ki se prikrađejo skrivaj«, na primer garje, zlasti pa venerične bolezni), katerih napredovanje je mogoče z določenimi ukrepi zaustaviti ali vsaj upočasniti (Metzger, 1800, 86–87). V 19. stoletju se je seznamu teh bolj ali manj ukrotljivih bolezni pridružila še kolera, s katero so se intenzivno ukvarjali vsi 'zdravstveno-policijski' predpisi, poudarjajoč pomen snažnosti in kakovosti bivanjskega okolja (prim. npr. Evans, 2005).

Kolera je nemalo težav povzročila tudi v Istri; Primorje nasploh je bilo z epidemiološkega vidika izjemno ogroženo zaradi živahnega (pomorskega in kopenskega) prometnega pretoka, vezanega na Trst, ter tudi zaradi pogostih tu potekajočih premikov vojaških čet. Epidemije te bolezni so tako v časovnem loku od tridesetih do osemdesetih let 19. stoletja razsajale velikokrat.²⁶ Čeprav to ni bila edina množična morilka v tem času, je bila najsilovitejša in najbolj nepredvidljiva ter posledično najbolj prisotna v družbenih diskurzih; o njej se je veliko govorilo in pisalo, povzročala je strah ter okrepljen in buden nadzor nad različnimi, za zdravje ključnimi dejavniki v vsakdanjem življenju. Kljub temu pa so se že mnogi sodobniki spraševali, ali ni ta nadzor v splošnem precej pomanjkljiv.

Kritik istrskega zdravstvenega sistema Carlo Apollonio je ob skorajšnjem izteku 19. stoletja s kancem grenkobe pripomnil, da je higienizacijska mrzlica, še zlasti v Istri, zgolj trenuten pojav pred vsakokratno epidemično grožnjo, sicer pa naj bi bilo stanje istrske higiene vse prej kot hvalevredno: »Higienska služba preprosto ne obstaja. Čistoča cest, inšpekcija za klavno meso, obiskovanje šol so stvar izjeme. Čiščenje kanalov, odvažanje gnojišč iz hiš ali dvorišč, pregled živil se vršijo samo, ko se približuje kolera, ki tako postane higienična kolera!« (Apollonio, 1896, 7).

Kje so občinske straže, ko se jih potrebuje, pa se je leta 1886 ob grozenju kolere spraševalo tudi tržaško časopisje, ker naj bi se vzdolž vie Madonnine navsezgodaj zjutraj nahajale nekatere *breschizze* (*Brškice*), ki so kljub aktualnim zdravstvenim predpisom skrivaj prodajale še ne prav zrelo sadje, zlasti fige, hruške in jabolka, čeprav bi se jih moralo v »teh *mikrobnih* časih« dobro nadzirati (L'Alabarda triestina,

²⁶ Beležijo se epidemije v letih 1836 in 1837, 1849, 1855, 1866, 1873 in 1886 (gl. npr. Kramar, 1995).

7. avgust 1886c). Nadzor nad mestno snažnostjo, kakovostjo hrane na trgu, pitno vodo ter oprežanje za vsem, kar bi utegnilo ogroziti človekovo zdravje, se je v času epidemičnih groženj prav gotovo izvajalo veliko skrbnejše, kot sicer. Sploh je bil v ospredju nadzor urbanega prostora kot takšnega, ter seveda življenja v njem oziroma vsega tistega, kar lahko škoduje zdravju njegovih prebivalcev. Preprečevanje prodaje sumljivega (zlasti nezrelega) sadja, ki povzroča prebavne motnje, za katere so verjeli, da lahko vodijo v kolero, je bila že dolgo del enega temeljnih profilaktičnih načel pri preprečevanju te črevesne bolezni (gl. npr. PAK, 4, a.e. 8; 9. 9. 1849; Regolamentoo Procedura, 1848; AST, 1, 20. avgust 1836 itd.). Med epidemijami kolere se je zato najpogosteje prepovedala prodaja lubenic in melon ter celo odmetavanje njihovih lupin po tleh (Loy, 1867, 71; prim. PAK, 6, Piran, 9. september 1866), za nevarno pa je veljalo tudi mlado vino, prodaja katerega se je za čas epidemije običajno prepovedala (Loy, 1867, 72, all. O, 26. september 1866; Provedimenti, 1866, 16).

V preprečitev širjenja kolere se je v času, ko je bil povzročitelj te bolezni že odkrit, nadzorovalo tudi potencialne poti prenosa bakterije *vibrio cholerae*. Leta 1886 so tako že vedeli, da se je s to hudo boleznijo mogoče okužiti preko umazanega perila, okuženega z izločki bolnikov, zato se je v Trstu pozornost usmerila na perice in njihovo dejavnost, ki je postala objekt budnega (policijsko-sanitarnega) nadzora. V enem od pravilnikov iz tega časa je bilo problematiki pranja okuženega perila denimo posvečenih nekaj naslednjih vrstic: »Pred vsem se mora pericam zapovedati, da perilo na kolero bolnih, kakor tudi tujcev za časa kolere le v razokuženem stanju prevzemajo, in jim posebno zažugati, da tako perilo v posebnih, za to določenih pripravah prenašajo in ga posebej od drugega perila perejo. Perilnice naj se v tem obziru policijsko nadzorujejo« (Poduk, 1886; prim. Ukaz, 1886). Prepovedi pa kljub temu pogosto niso zalegle, vsaj če gre soditi po naglem širjenju bolezni na podeželje, ki ga je kolera v tem letu prizadela prav zaradi intenzivnega stika podeželank – peric z mestnim žariščem epidemije. Tisk je sicer opozarjal tudi na pomanjkljivo izvajanje nadzora ter neupoštevanje predpisa o predhodni dezinfekciji perila, kar naj bi botrovalo bliskoviti širitvi okužbe (gl. npr. Edinost, 18. avgust 1886b). V teh primerih do izraza pridejo predvsem (sicer običajno težje ulovljiva)²⁷ razhajanja med črko zakona in dejansko prakso v konkretnih življenjskih situacijah, ki so vzniknila v kaosu kriznih razmer, kakršne je med drugim predstavljalo tudi vsako nevarno razsajanje nalezljivih bolezni.

V času izjemnih okoliščin je bila zaščita mesta odvisna predvsem od dosežene stopnje upoštevanja pravil, ali s Foucaultovimi besedami: »Medicinski in politični korelativ kuge, ki je hkrati realna in imaginarna oblika nereda, je disciplina« (Foucault, 2004, 218). Za doseganje reda v nastalem epidemičnem kaosu so bile seveda

27 Tudi R. Lane ugotavlja, da je relativno malo znanega na primer o običajnem policijskem patroljiranju oziroma o rutinskih interakcijah policije z javnostjo (Lane, 1992, 13).

poleg skrbno izdelane nadzorne mreže potrebne tudi policijsko-sanitarne metode in ukrepi, ki naj bi preprečili ali sankcionirali nezaželeno neposlušnost. Mestnim (občinskim) – policijskim stražnikom, katerih skrb je bilo tudi javno zdravje v širšem smislu, pa so se v času epidemij pridružile še sanitarne (zdravstvene) straže, katerih funkcija je bila predvsem v nadzorovanju tistih bivališč, v katerih se je pojavil kakšen primer okužbe, ter striktno izvajanje dezinfekcije (za ta namen so bile opremljene z apnenim kloridom in žvepleno kislino). Zdravstvene straže so bile neposredno vezane na generalni inšpektorat s sedežem na magistratu; njihovo delo se je »začelo s prijavo primera bolezni in zaključilo s prevozom mrliča«. Med njihove pristojnosti je sodilo tudi preprečevanje stikov med zdravimi in bolnimi, v primeru smrti zaradi kolere pa je bila njihova dolžnost nemudoma obvestiti inšpektorat ter tudi preprečevati, da bi se mrliča brilo ali preoblačilo, saj je bilo to med epidemijo zaradi možnosti okužbe prepovedano (Istruzione Guardie, 1867).

V Trstu je bilo leta 1886 kar 128 zdravstvenih straž, ki naj bi bile aktivne po 12 ur dnevno. Njihova naloga je bila – poleg nadziranja sekvestracije²⁸ bolnikov – tudi pomagati družinam obolelih z dobavljanjem hrane in zdravil ter z zagotovitvijo zdravniškega obiska (de Giaxa, Lustig, 1887, 28). Zdravstvene straže in njihovo delo (dezinfekcija, iskanje in hospitalizacija okuženih, straženje okuženih hiš, za katere se je odredila karantena ipd.) s 'policijskimi' metodami pa je bilo nekaj, kar je pri ljudeh vsakokrat izzvalo precejšnjo mero nelagodja in tudi strahu. Govorice, ki so se običajno hitro razširile po mestu, pa so le še dodatno pripomogle k odporu do teh straž in prikrivanju bolezenskih primerov (slednje še zdaleč ni bilo redek pojav). Tudi ena od zgodb o takšnem skrivanju bolnikov, ki se je ohranila v družinskem ustnem izročilu (gl. Oblak, 2004), opisuje, da je na Kontovelu Josip Gerlanc svojo bolno ženo Antonijo skrival v dva 'buča' v kleti, dvojna zaščita pa je preprečevala, da bi straže, ki so v 'lovu' na okužene obiskale tudi njun dom, slišale bolničino trpeče stokanje (Antonija naj bi kolero nato kljub preprosti domači oskrbi prebolela, saj je umrla veliko let pozneje).

Te straže, ki so si v Trstu v času kolere tako pridobile nič kaj zavidljiv sloves, si je pogosto privoščil tudi dnevni tisk,²⁹ ki se je med drugim ponorčeval tudi iz nji-

28 Sekvestracija je bila načeloma izpeljana na domovih obolelih, vendar pa so v primeru neustreznih življenjskih (higienskih) pogojev, zlasti ko je šlo za revnejše sloje prebivalstva, bivajoče v pretesnih stanovanjih premestili v bolnišnice, svoje bolnikov pa v kontumac. V kolikor je v neki hiši, zlasti kjer so vladale slabe higienske razmere, zbolelo več oseb (torej, če so se oblikovala »žarišča okužbe«), je bila izvršena evakuacija celotnega poslopja, izseljene osebe pa so – če niso imele druge možnosti – namestili v šolski stavbi v Kandlerjevi ulici (de Giaxa, Lustig, 1887, 28).

29 Pravzaprav so časopisne objave eden redkih virov, ki pričajo o doživljanju zdravstvenega nadzora v času epidemij oziroma o pogledu 'ljudstva' na izvrševanje zdravstvenopolicijskih načel; seveda pa tudi ti nikakor ne zajamejo pogledov vseh družbenih skupin znotraj te heterogene množice. Najnižji glasovi namreč tu brez dvoma manjkajo.

hove oprave, posebej iz 'rumenega obšiva'³⁰ na njihovih čepicah – to naj bi bila »tista rumena, prilagojena posebej za tržaške zdravstvene straže, ki ni ne zlata ne kanarčkasta, niti oranžna, temveč rumena kot 'izloček' [namig na diarejo kot posledico kolere, op. a.], kar je več kot skladno s trenutnimi okoliščinami«³¹ (L'Alabarda triestina, 23. julij 1886a).

Porogljivost časopisja do tega začasno vzpostavljenega organa je verjetno izvirala iz govoric, ki so se v času epidemije v mestu kaj hitro razbohotile. Zdravstvene straže oziroma nosači so namreč v očeh preprostih mestnih prebivalcev veljali za grobe, očitano pa jim je bilo, da bi bilo z njihove strani potrebnega »nekoliko več človekoljubja in usmiljenje pri ravnanju z koleroznimi« (Edinost, 3. julij 1886a). Prav nič nežne metode 'higienskih uslužbencev' in ljudi, ki »skrbe za desinfekcijo«, so sprožale predvsem veliko odpora in tesnobe: »Ko je zadnjič ona Beligoj [ena prvih žrtev tržaške epidemije kolere leta 1886, op. a.] za kolero zbolela,« je pisala Edinost, »odnesli so jo še precej neusmiljeno strani položivši jo v nosilnico, ki je kakor kuga po kloru smrdela. Uboga žena je skoraj morala umreti zadušena, ako ne za kolero!«, še opisuje pretiravanje z dezinfekcijskimi sredstvi. Ti osovraženi izvrševalci državnih dolžnosti so tako skupaj s svojo nalogo prevzeli nase tudi nadvse nevhvaležno vlogo hladnokrvnih izvajalcev sanitarnega nadzora in ukrepov, ne ozirajočih se na stiske ljudi, ki so bili tem ukrepom podvrženi.

Vendar pa so procedure 'odvažanja' bolnikov in mrtvecev zbudile nadvse mešane občutke; ta praksa se je v času epidemij kar nekako ritualizirala in je spominjala na pravo ceremonijo: »Ko gre mimo slavni voz z vojsko na sedežu, se ljudje umaknejo in naredijo prostor, klanjajoč se prinašalcem nedišav z resnično vero. Gre za pravo hrupno veselje ob mimohodu rešiteljskega mrliškega voza. In medtem ko v umazanih in temačnih revnih luknjah žrtve boleznih doživljajo agonijo, se grobarji *rumenega obšiva* [zdravstvene straže, op. a.] cinično režijo, gugajoč se na svojem prestolu. To je pravi spektakel, ob katerem boli srce«,³² pikro opisuje Alabarda triestina (1. avgust 1886b) nekakšno tesnobno strahospoštovanje, ki so ga pri ljudeh zbudili zdravstveni vozovi, simbol nasilne odtujitve od tolažečega domačega zavetja in nekakšen atribut 'hladnokrvnega', a nujnega zdravstvenega nadzora.

30 Lahko si predstavljamo, da je bila uniforma teh straž morda nekoliko podobna opravi koprskih mestnih straž, ki so imele na sebi: »tuniko iz svetlo modrega sukna, obšito z rumeno-oranžno, z belimi kovinskimi gumbi, čepico z občinsko kokardo, sive hlače z rumeno-oranžnim obšitkom, kratak meč, nabojnico in puško z bajonetom« (PAK, 3, a.e. 380).

31 »... ma di quel giallo adottato per le guardie sanitarie triestine, un giallo che e' ne' oro, ne' canarino, ne' arancio ... ma e' un giallo scarica adattissimo alla circostanza.«

32 »Quando passa il famoso carro con la truppa a cassetto, la gente fa largo inchinandosi ai portatori di sprofumi con vera religione. E' una gazzarra di strepito al passaggio del furgone salvatore. E mentre negli stambugi immondi e tenebrosi agonizzano le vittime del morbo, i monatti dal *bordo giallo* ghignano cinicamente dondolando sul loro trono. E' uno spettacolo che fa male al cuore.«

Zdravstveni pravilnik o ravnanju ob prvih primerih kolere in ob širjenju epidemije kolere v tržaški občini z dne 15. in 22. oktobra 1884 (enako kot tudi navodila, izdana 5. avgusta 1886), je sicer navajal, naj se prevoz mrliča, če je le mogoče, izvršuje ponoči, po najkrajših in najskrivnejših poteh, brez pogrebne pompa, v odprti krsti, ki naj bo v celoti premazana s smolo, voz pa dobro opran z razredčeno karbolno kislino. Vsakemu, ki bi se konvoju skušal približati, pa naj bi se to – če bi bilo potrebno, tudi s pomočjo straž – preprečilo. Prikrajšanje za tradicionalne pogrebne obrede in poslavljanje od pokojnikov je seveda, še zlasti v tradicionalnejših skupnostih, na primer na mestnem obrobju ali na podeželju, povsem pričakovano sprožalo veliko nestrinjanja in odpora. Takšen primer (ki pa zagotovo ni bil edini) se je zgodil leta 1866 v tržaški soseski Guardiella (Vrdela), kjer je zbolela neka mlajša ženska, ki so jo skrivaj zadrževali v domači oskrbi, nato pa je kolero podlegla. Ko je zdravnik naposled odkril pokojnico in odredil zaprtje hiše, so se tudi sosednji prebivalci uprli, češ da ženska zagotovo ni mogla umreti za kolero, in so hoteli odvoz trupla brez običajnih spremljevalnih obredov na vsak način preprečiti; tu so morale posredovati oborožene sile (gl. Loy, 1867, 26).

Policija oziroma straže so imele v tem kolesju torej pomembno izvršno vlogo; šlo je zlasti za blaženje napetosti in sploh za discipliniranje kaosa v času kriznih okoliščin, ko je bil običajni red praviloma krepko zamajan.

SKLEP

Na primeru izbranega zgodovinskega gradiva iz 19. stoletja, ki priča o tem, kako je bilo zdravje skupnosti oziroma skupna blaginja v širšem smislu pod budnim očesom države, se odlikavajo značilne poteze policije in njenih pristojnosti, tudi za zdravstvene zadeve. Zdravstvena policija (kot veda, politična kampanja ali skupek načel in medicinskih znanj za ohranjanje življenja in zdravja v razsvetljenem smislu) na eni in policija (kot organ za ohranjanje reda in predvsem varnosti) na drugi strani navezadnje v 19. stoletju nista tako zelo ločeni stvarnosti. Tesno prepletanje pa je zaznavno tudi med zdravstveno policijo (čeprav je že nastopala pod drugimi imeni) kot politiko in policijskimi metodami v širšem smislu, ki so se jih posluževale različne stražne službe, tudi v okoliščinah, ko je bilo resno ogroženo zdravje skupnosti. Prva se je poleg tega tesno prepletala tudi s konceptom javnega zdravja nasploh, zato jo je v zgodovinskem gradivu težko ločiti od le-tega. Vsekakor pod zdravstveno policijo sodi nadzor nad človeškimi telesi, (urbanim) prostorom, živili, bivanjskimi razmerami, dejavniki, ki ogrožajo družbo in človeško zdravje in varnost. Epidemije (v 19. stoletju zlasti kolera) so denimo eklatanten primer takšne ogroženosti, v kateri so bila načela zdravstvene policije še toliko bolj izpostavljena. Za njihovo izvrševanje je bil tudi v Avstrijskem cesarstvu vzpostavljen (centraliziran) nadzor, izredni pravilniki, izdani med epidemijami, pa so še nadrobnejše urejali discipliniranje družbenega kaosa.

Policija kot organ je bila pri tem seveda nepogrešljiva, prav tako tudi 'policijske' metode, izvajane s strani različnih organov (mestne oz. občinske straže, zdravstvene straže ...). Tudi iz nekaterih policijskih in drugih pravilnikov v Istri in na Tržaškem je razvidno, da so imele mestne policijske straže veliko opraviti tudi z uresničevanjem zdravstvenopolijskih načel, kamor so sodili zlasti čistoča mesta, nadzor živil in ohranjanje ter zaščita zdravja mestnih prebivalcev nasploh. Po drugi strani pa so policijske prakse razpoznavne tudi v organizaciji mesta ob neposrednih bolezenskih grožnjah, saj so oblasti za nadzor izoliranih bolnikov uvajale t.i. zdravstvene straže. Če pravilniki pripovedujejo o policijskem delu, kakršno je obstajalo na papirju, lahko iz – sicer redkih – virov delno razberemo tudi odzive na njihovo delovanje v praksi ter odnos ljudi do teh nezaželenih izvajalcev nadzora. Policijske metode so bile v takšnih okoliščinah seveda nujne, povsem razumljivo pa je, da so pri ljudeh sprožale nelagodje, jezo in celo sovražno nastrojenost do njihovih izvajalcev, saj so močno posegale v njihov vsakdan in miselne svetove.

DIRTY STREETS, UNRIPE FRUIT AND INFECTIOUS VAPOURS:
WHAT DO THE POLICE, HEALTH AND MEDICAL POLICE HAVE
IN COMMON?

Urška ŽELEZNIK

University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, Institute for Historical Studies,
SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1
e-mail: urska.zeleznik@zrs.upr.si

SUMMARY

The paper presents the concept of medical police and its relation to the police and other supervisory bodies and their practical compliance with medical-police principles. Although the medical police (as a science, political campaign or set of principles and medical knowledge for the preservation of life and health) was in no way strictly limited to the police as a body for maintaining order and security in the 18th and 19th centuries, the two were mutually intertwined. The medical police (which was also closely related to public health in general and therefore hardly 'detectable' in historical records) also held jurisdiction over the surveillance of human bodies, (urban) space, foods, living conditions, and any factors that posed a threat to society as well as human health and security. This paper devotes particular attention to the compliance with medical-police principles (and the role of the police) during epidemics (particularly cholera in the 19th century) when immediate risks to human health dictated a more detailed regulation of disciplinary measures regarding social chaos. The police as a body was most certainly an indispensable part in this process,

much as 'police' methods that were employed by various bodies in cities (especially sanitary guards in addition to city or municipal police guards). A revision that was made to some police regulations and instructions for guards in Koper and Trieste shows that the regular work of city police guards included compliance with medical-police principles, especially with regard to the city's cleanliness, food control, as well as the general preservation and protection of citizens. While regulations describe police work as it was on paper, some other sources offer a partial depiction of people's attitude towards the unwanted (sanitary) supervisors and general reactions to their practices. It goes without saying that police methods were indispensable, especially during epidemics; however, it is also understandable that, due to their intrusive nature, these methods also left people with a sense of disquietude, anger or even hostility towards persons who used them.

Key words: police, security, surveillance, health, hygiene, public order, Koper, Trieste, 18th and 19th centuries, cholera

VIRI IN LITERATURA

Alabarda triestina (1886a): Alla porta!, 23. julij 1886.

Alabarda triestina (1886b): I bordi gialli, 1. avgust 1886.

Alabarda triestina (1886c): La guardie municipali ove sono?, 7. avgust 1886.

Apollonio, C. (1896): La riorganizzazione del servizio sanitario nell'Istria. Pola, La Camera medica istriana.

AST, 1 – AST (Archivio di Stato di Trieste), I.r. Governo, Atti generali (AG), busta 617.

AST, 2 – AST, Luogotenenza, Atti presidiali (AP), b. 27.

De Giaxa, V., Lustig, A. (ur.) (1887): Relazione sul colera nell'anno 1886. Trieste, Municipio.

Edinost (1886a): Tržaške novosti, 3. julij 1886.

Edinost (1886b): Dopisi, 18. avgust 1886.

Frank, J. P. (1813): System einer vollständigen medicinischen Polizey. Tübingen.

Freschi, F. (1857): Dizionario di igiene pubblica e di polizia sanitaria ad uso dei medici e dei magistrati dell'ordine amministrativo del dottore Francesco Freschi. Torino, G. Favale e C.

Istruzione Ispettorati, 1849 – Istruzione per gli Ispettorati sanitari di Sezione nei casi di Epidemia. Trst, 7. julij 1849. V: PAK KP (Pokrajinski arhiv Koper, enota Koper), f. 304, t.e. 9, a.e. 15.

Istruzione Guardie, 1867 – Istruzione per le guardie di sanita' durante il cholera. PAK KP, f. 7, t.e. 115, a.e. 2259.

- Metzger, J. D. (1800):** Compendio di polizia medica del professore e consigliere Giovanni Daniello Metzger recato dalla tedesca all'italiana favella con alcune viste del dottor Carlo Pietro Ferrari. Venezia.
- NEPI (1864):** Nuova enciclopedia popolare italiana ovvero Dizionario generale di scienze, lettere, arti, storia, geografia, ecc. ecc. Vol. XVIII. Torino, Societa' l'Unione tipografico-editrice.
- PAK, 1** – Pokrajinski arhiv Koper, enota Koper (PAK KP), fond 7: Občina Koper, t.e. 39.
- PAK, 2** – PAK KP, f. 7: Občina Koper, t.e. 67.
- PAK, 3** – PAK KP, f. 7: Občina Koper, t.e. 83.
- PAK, 4** – PAK KP, f. 304: Družinski fond Manzoni, t.e. 4.
- PAK, 5** – Pokrajinski arhiv Koper, enota Piran (PAK PI), f. 758: Občina Piran (1814–1918), t.e. 58.
- PAK, 6** – PAK PI, f. 758: Občina Piran (1814–1918), 1866, t.e. 80, m. IX/2.
- PAK, 7** – PAK PI, f. 758: Občina Piran (1814–1918), 1873, t.e. 100, m. VII/1.
- Poduk, 1886** – Poduk o koleri 5. avgusta 1886 šte. 14067. V: AST (Archivio di Stato di Trieste), Luogotenenza, Atti generali (AG), b. 520.
- Progetto, 1855** – Progetto di regolamento per le Guardie di Polizia municipale nella Citta' di Capodistria. Koper, 25. januar 1855. V: PAK KP 7, t.e. 39, a.e. 23.
- Provvedimenti, 1866** – Provvedimenti 1866 sanitari della citta' di Trieste nell'anno 1865. Relazione pubblicata per incarico della commissione sanitaria centrale. Trieste, Lloyd austriaco. V: AST, Luogotenenza, Atti presidiali (AP), b. 71.
- Regolamento, 1846** – Regolamento di polizia. N. 3788. Koper, 20. avgust 1846. V: PAK KP, f. 7, t.e. 12, a.e. 450.
- Regolamento, 1850** – Regolamento di polizia. Koper, 14. junij 1850. V: PAK KP, f. 7, t.e. 19, a.e. 420.
- Regolamento sanitario, 1886** – Regolamento sanitario per l'epidemia del colera di Trieste, compilato sulla base dell'istruzione ministeriale 5 agosto 1886 N. 14067. V: AST, Luogotenenza, AG, b. 520.
- Schiavuzzi, B. (1894):** Zur Geschichte der Medicinalpolizei in Istrien. Wien, A. Hölder.
- Waller, G. (1886):** Manuale delle leggi e regolamenti comunali e provinciali nonchè delle varie altre leggi ed ordinanze ai medesimi attinenti valevoli per la contea principesca di Gorizia e Gradisca e pel margraviato d'Istria. Innsbruck, Libreria Accademica Wagneriana.
- Barnard, C. C. (1957):** Christian Rickmann (1741–72): A Forgotten Pioneer of Social Medicine. *Medical History*, 1 (3) (July), 226–236.
- Baron, J. H. (2006):** Medical Police and the Nanny State: Public Health versus Private Autonomy. *The Mount Sinai Journal of Medicine*, 73, 4 (July), 708–715.

- Borisov, P. (2009²):** Zgodovina medicine: poskus sinteze medicinske misli. Maribor, Pivec.
- Brunton, D. (2004):** Dealing with disease in populations: public health, 1830–1880. V: Brunton, D. (ur.): *Medicine transformed. Health, disease and society in Europe (1800–1930)*. Manchester, Manchester University Press in association with the Open University, 193.
- Bynum, W. F. (1998):** *Medicina e societa'*. V: Grmek, M. D. (ur.): *Storia del pensiero medico occidentale. Vol. III. Dall'età romantica alla medicina moderna*. Roma - Bari, Laterza, 451–492.
- Carroll, P. E. (2002):** Medical Police and the History of Public Health. *Medical History*, 46 (2002), 461–494.
- Čelik, P. (2005):** Občinski redarji včeraj in danes. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 56, 1 (jan.–marec), 82–88.
- Elden, S. (2003):** Plague, Panopticon, Police. *Surveillance & Society*, 1 (3), 240–253.
- Emsley, C. (1999):** *Gendarmes and the state in nineteenth-century Europe*. Oxford - New York, Oxford University Press.
- Emsley, C. (2003):** Police, maintien de l'ordre et espaces urbains: une lecture anglaise. *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 50, 1 (Jan-Mar), 5–12.
- Evans, R. J. (2005):** *Death in Hamburg: society and politics in the cholera years*. New York, Penguin Books.
- Foucault, M. (1973):** *The Birth of the Clinic: an Archaeology of Medical Perception*. New York, Vintage Books.
- Foucault, M. (2004):** Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora. Popravljen izd. Ljubljana, Krtina.
- Hamlin, C. (2008):** Commentaries on 'The Fate of the concept of Medical Police 1780–1890' by George Rosen. *Commentary 01: The Fate of 'The Fate of the Concept of Medical Police'*. *Centaurus*, vol. 50, 63–69.
- Heidenheimer, A. J. (1986):** Policy and Policity as Concepts in English and Continental Languages: An Attempt to Explain Divergences. *The Review of Politics*, 48, 1 (Winter), 3–30.
- Keber, K. (2007):** Čas kolere: epidemije kolere na Kranjskem v 19. stoletju. Ljubljana, Založba ZRC - ZRC SAZU.
- Klasinc Škofljanec, A. (2002):** Ljubljanska policija v drugi polovici 18. stoletja. *Kronika*, 50, 3, 291–300.
- Knipper, M. (2008):** Commentaries on 'The Fate of the concept of Medical Police 1780–1890' by George Rosen. *Commentary 02. Centaurus*, vol. 50, 70–72.
- Kocijančič, M. (2005):** Zakonodaja javnega zdravstva na Slovenskem od F. Lipiča do I. Pirca (1814–1940). V: Zupanič Slavec, Z. (ur.): *Razvoj javnega zdravstva na Slovenskem med prvo in drugo svetovno vojno / Dr. Ivo Pirc (1891–1967) –*

- utemeljitelj javnega zdravstva na Slovenskem. Ljubljana, Inštitut za varovanje zdravja RS, 31–40.
- Kramar, J. (1995):** Epidemije v slovenski Istri. *Zgodovinski časopis*, 49, 1, 99–112.
- Lane, R. (1992):** Urban Police and Crime in Nineteenth-Century America. *Crime and Justice*, vol. 15 (Modern Policing). Chicago, 1–50.
- Mazzoli, E. (2004):** Guardie municipali di Trieste: dalle origini ai giorni nostri. Mariano del Friuli, Edizioni della laguna.
- Monkkonen, E. H. (1992):** History of Urban Police. *Crime and Justice*, vol. 15 (Modern Policing). Chicago, 547–580.
- Oblak, M. (2004):** Kolera v Trstu (4). *Primorski dnevnik*, 60, 51 (29. feb. 2004), 16.
- Rosen, G. (2008):** The Fate of the Concept of Medical Police, 1780–1890. *Centaurus*, vol. 50, 46–62.
- Storch, R. D. (1976):** The Policeman as Domestic Missionary: Urban Discipline and Popular Culture in Northern England, 1850–1880. *Journal of Social History*, 9, 4, 481–509.
- Studen, A. (1995):** Stanovati v Ljubljani: socialnozgodovinski oris stanovanjske kulture Ljubljančanov pred prvo svetovno vojno. Ljubljana, ISH - Institutum studiorum humanitatis.
- Terčon, N. (1993):** Organizacija pristaniške in pomorskosanitetne službe v avstrijski monarhiji. *Annales*, 3, 3. Koper, 243–256.
- Vilfan, S. (1961):** Pravna zgodovina Slovencev: od naselitve do zloma stare Jugoslavije. Ljubljana, Slovenska matica.
- Žontar, J. (ur.) (1988):** Priročniki in karte o organizacijski strukturi do 1918. Koroška - Kranjska - Primorje - Štajerska. Graz [etc.], Steiermärkisches Landesarchiv [etc.].